

PUBLICISTEN FREDRIK BÖÖK

Av fil. dr IVAR ANDERSSON

NEKROLOGER och minnesord vid Fredrik Bööks bortgång visade hur svårt det är att vara rättvis och objektiv mot en så rikt facetterad personlighet som hans. Den som en gång får till uppgift att teckna en helhetsbild av Böök ställes inför svåra problem. Men han behöver inte klaga över brist på material. Bööks väldiga produktion, i bokform och i otaliga tidningsartiklar, är en fortlöpande följd av bidrag till hans egen karakteristik.

Bööks journalistik, till största delen förlagd till Svenska Dagbladet, har hittills mest givit anledning till kritiska och polemiska kommentarer. Det är ett intressant kapitel, som förtjänar att närmare studeras. Det lilla bidrag till karakteristiken av publicisten Fredrik Böök som ges på de följande sidorna skall blott beröra den del av Bööks journalistik, som tangerar ämnen av politiskt intresse och avspeglar hans ställningstagande till tidens problem. Det är här inte fråga om en metodisk undersökning, snarare om några randanteckningar och reflexioner, baserade på ett urval av hans artiklar och på en tidvis rätt livlig brevväxling med Böök

om hans medarbetarskap i Svenska Dagbladet.

Det råder inget tvivel om att Böök tidigt syftade till att nå en betydande position i svenskt kulturliv. Tanken på att bli den högste litteräre smakdomaren — naturligtvis i annan anda och stil än den föraktade C. D. af Wirsén — var säkerligen inte främmande för honom när han hösten 1907 erbjöds att bli ordinarie litteraturanmälare i Svenska Dagbladet. Det var ingen mindre än Oscar Levertin som Böök skulle efterträda. Han tog uppgiften med förtjusning; den kom så lägligt i samband med giftermål och doktorsdisputation. Böök hade föresatt sig att verka i Levertins anda och i hans efterföljd. I Levertins litterära essäer och bokanmälningar hade han funnit den fantasi, den stilkonst och den vida utblick över kulturlivet, det historiska och det nutida, som kännetecknar en stor litteraturkritiker. Han hade själv känt den suggestiva kraft som Levertins journalistik utövade och överallt i sin omgivning kunnat iakttaga hur denna vann läsare och beundrare, även bland sådana som inte gillade det nya Svenska Dag-

bladets politik. Att tidningens framgång efter 1897 i väsentlig mån berodde på det intresse som Levertins artiklar framkallade, har Böök själv vittnat om i sin lilla fina bok om Oscar Levertin. Att bevara och förstärka denna position, att öka tidningens och därmed sitt eget inflytande i svenskt kulturliv, det var Fredrik Bööks mål och ambition. Och han tänkte därvid inte hålla sig inom den egentliga litteraturkritikens ramar — han ville ställa problem under debatt och skapa opinion.

I Svenska Dagbladet hade han ett lämpligt forum. 90-talets anda, föreningen av frisinne och föredomsfrihet med nationell hållning och försvarsvilja — det program som diktaren Verner von Heidenstam först hade uppställt — hade 1897 i denna tidning fått sitt språk. Men dess ton kunde vara skarpare, dess åsikter mera markerade och dess appeller mera manande. Böök kände att många längtade efter nya signaler och starkare ord, och detta inte bara i ledarspalterna. Även som litteraturkritiker kunde han bidra till att skapa opinion för den syn på samhället och de nationella uppgifter, som han hade nått fram till under studieåren och vid möten med människor och idéer. När han kastade blicken ut över det europeiska kulturfältet hade han inte svårt att finna förebilder för en personligt engagerad journalistik, som förenade politiska och litterära syften.

Dessa år, det oroliga men fruktbara årtiondet före 1914, var den europeiska pressens blomstrings-tid. Aldrig har fransk-, engelsk- och tyskspråkig press haft större anseende och inflytande än i de dagarna, då den växande storpolitiska spänningen, de jämsides med industrialiseringen framträngande kraven på vidgad demokrati och de nya strömningarna inom konst, litteratur och teater skärpte sinnen och höll intresset på spänn. Ett stigande välstånd skapade samtidigt förutsättningar för en snabbt växande läsekrets. Såväl genom sin nyhetstjänst som genom sina artiklar och kommentarer hade tidningarna då en opinionsbildande betydelse, som man i våra dagar knappast gör sig en föreställning om. Det var de stora ledarskribenternas och utlandskorrespondenternas gyllene tid. Även i länder där tidningarna höll på anonymitetsprincipen, som i England, var namnen på dessa första rangens publicister kända för en politiskt och litterärt intresserad läsekrets. Några av dem var lika ofta citerade som de ledande politiker, hos vilka de inte sällan var intima förtrogna och inspiratörer. Gemensamt för flertalet av dessa publicister var att deras intressen sträckte sig över hela kulturfronten, inte gällde enbart politik eller enbart litteratur.

Fredrik Böök var i sin ungdom en ivrig tidningsläsare och hann vid sidan av allt annat följa med

även den utländska pressen; han visste vilka tidningar och vilka skribenter som förtjänade att uppmärksammas. Man kan gissa att han fängslades av den engelske liberale publicisten A. G. Gardiners personliga och självständiga kommentarer till dagshändelserna och hans personporträtt av ledande politiker, att han beundrade Jean Jaurés' och Georges Clemenceaus lidelsefulla och lysande journalistik, roades av den gamängaktiga tonen och den hetsiga polemiken i Léon Daudets »L'action française» och oroades av Maximilian Hardsens hänsynslösa avslöjanden i »Die Zukunft» av förhållandena i det kejserliga Tyskland. Även på närmare håll hade han förebilder för en journalistik med stark personlig accent och klara mål. I Danmark hade Harald Nielsen i »Ugens Tilskuer» skapat ett organ för en kritisk och polemisk journalistik riktad framför allt mot bröderna Brandes och den slappa och dekadenta kultursyn som han ansåg att dessa representerade. Böök, påverkad av Verner von Heidenstams ovilja mot den köpenhamnska radikalismen, fann i Harald Nielsen en själsfrände; han prisade honom senare som en »analysens och dissektionens kallblodige mästare, en dialektiker och polemiker, för vilken det är den naturliga tillvarseformerna att skära igenom».

Jämförda med dessa och andra intressanta gestalter på den europeiska journalistscenen tedde sig

den svenska pressens premiäraktörer något landsortsmässiga och likgiltiga. Vad Böök framför allt, liksom Heidenstam, reagerade mot i Stockholmspressen var det trångbröstade partisinet, tarvligheten och uddlösheten i polemiken, bristen på idealitet och temperament. När den var som bäst var den svenska tidningspressen sakligt upplysande men föga stimulerande. Visst fanns det lysande undantag, politiska journalister som förenade stridbarhet och fängslande stilkonst. Men av olika anledningar kunde de ej bli verkliga opinionsbildare. Ungefär på samma sätt var förhållandet bland litteraturkritikerna i den dagliga pressen. Goda pennor, kunniga bedömare men, efter Levertins död, ännu ingen som den bildade och litteraturintresserade allmänheten lyssnade till, ingen som kände kallelse eller ägde förmåga att skapa opinion. Här fanns en plats att fylla; Fredrik Böök var medveten om sina krafter och visste vad han ville.

Den nya syn på litteraturens och en kritikers uppgift som Böök 1907 förde med sig till Svenska Dagbladet innebar ett avståndstagande från ensidig esteticism. Den formella sidan fick inte bli huvudsaken, en skald är stor blott om han är en stor intellektuell och etisk personlighet. Böök bestrider inte diktens frihet men vänder sig skarpt mot försöken att skilja estetiska och moraliska värden från

varandra. Han fordrar »engage-mang» av diktaren och tar avstånd från författare som sysslar med »skeptiska och trötta människotyper». Hans eget ideal under de tidiga åren av hans kritikerbana var »viljestyrka och optimism» som handlingsnorm, »enkelhet och friskhet» i uttrycksmedlen. De krav som han ställde på diktarna skärpte han när det gällde recensenterna: »För en diktare är det kanske nog att ha talang, men för en kritiker är det dessutom nödvändigt att ha *karaktär*. Jag tror att i längden även skalden behöver den...» Omsatt i praktiken betydde detta att oförskräckt säga sin mening, att med Boileaus ord kalla »un chat un chat et Rolet un fripon». För Böök erbjöd detta inga svårigheter. Han kände inga hämningar. Hans åsikter och omdömen blev gärna kategoriska, hans beröm var lika generöst som kritiken av det han ogillade var hård och skoningslös. Han ville inte veta av »slappa och tillfälliga randanteckningar i lektyren», recensenten måste ha en mening och sjunga ut med den. Men Bööks kritik var icke elak och illvillig. Han var gärna ironisk men sällan sarkastisk, och gav han slag så fick han också ta emot sådana. Och det gjorde han med gott humör, med som han själv brukade säga »skånsk flegma».

Det är klart att denna litteraturkritik, som så lätt tycktes få politisk tendens och utövades med så

ringa hänsyn för personer och populära meningar, blev föremål för mycket ogillande. Men Böök fick också många beundrande läsare. Åtskilliga saknade väl Levertins försynta kritik och tyckte att Böök gick för hårt till rätta med den litterära pessimismen hos Hjalmar Söderberg, den radikala tendensromanen i K. G. Ossian-Nilssons tappning eller den dimmiga kosmopolitismen hos Ludvig Nordström. Framför allt ifrågasatte man hela hans inställning till den moderna litteraturen; det var ju påtagligt att Böök betraktade sig mera som moralist än som estetisk bedömare. Därmed var hans frontställning given mot inte bara moderna skönandar i press och litteratur utan även mot många som hyllade klassicismens och traditionens ideal. Hans inlägg i Strindbergsstriden 1911 vittnar väl om kampglädje och lätthet att finna sårbara punkter hos motståndarna men knappast om vilja till objektivitet och rättvisa. Men här kände sig Böök ute i ett viktigt ärende; Strindberg hade gjort ett plumpt angrepp på Heidenstam och Levertin och uttalat sig på ett sätt om 90-talslitteraturen, som Böök inte kunde låta stå oemotsagt. Därtill kom att Böök vid denna tid var på väg över till en politiskt konservativ uppfattning, och detta återverkade naturligtvis också på hans bedömning av Strindberg, som nu hade fått sitt publicistiska forum i en radikal stockholmstidning och

sin mest stridbare vapendragare i Bengt Lidforss.

Fredrik Böök, som i början av 1900-talet känt sig som »i politiskt avseende och även känslomässigt radikal och oppositionell» (han skriver så i essän om Bengt Lidforss 1952), hade tagit starkt intryck av händelserna 1905. Han hoppades att de skulle inleda en reformperiod och stärka den nationella samhörigheten. Det är blott naturligt att Böök såg den utveckling som nu föresvävade honom som ett led i 1890-talets nationella renässans. Genom denna hade, skrev han 1908, »dikten gått i spetsen för det folkliga självbevarelse- och nydaningsarbete som vi stå inför». Här är Böök alltså demokrat, i gott samförstånd med de krafter som ville ge innehåll åt den nyss genomförda författningsändringen.

Denna inställning skulle dock ej bli långvarig. 1905 blev icke den nationella pånyttfödelsens år, som Verner von Heidenstam och Böök hade hoppats, och det följande årtiondet skakade den liberala framstegsoptimismen i grunden. Böök var alltid vaken för tidens tecken och känslig för vinddragen utifrån. Han såg världskrisen nalkas. Vistelsen i Frankrike 1911–1912, som blev av stor betydelse för hans kommande utveckling, hade fört Böök i kontakt med Maurice Barrès' idéer, den franska nationalismens säregna blandning av anti-intellektualism, traditionalism och

nationell solidaritet — en lära som till sitt innersta väsen var inställd på det förgångna men samtidigt gav näring åt franska revanschstämningar. Vad han såg, hörde och läste i Frankrike, Tyskland och Danmark stärkte hans tro på att en reaktion var på väg mot radikala förvillelser och trött pessimism. Kamp och disciplin blev nya honnörsord i hans vokabulär. Hos Barrès fann han också den måttfullhet och enkelhet i de litterära uttrycksmedlen, som han efterlyste hos de unga svenska litteratörerna.

Krigsutbrottet 1914 utlöste i alla krigförande länder en våg av patriotism och offervilja, som Böök fann bekräfta Barrès' och andras analyser av de dunkla krafterna på djupet av folksjälen. Han var starkt gripen. Kriget betydde för honom inledningen till en period då hans intresse och aktivitet mer och mer inriktades på dagens händelser och tidens problem. Han fullföljde sina vetenskapliga studier, som resulterade bl. a. i de första Tegnér- och Stagneliusbiografierna, och han fortsatte att recensera. Men krigets problem och spekulationerna över hur det skulle sluta lämnade honom ingen ro. Kontrasten mellan »den sällsamma och skickensedigra brytningstid som vi uppleva och bristen på friskhet, idéer och stoff, ja på ambition över huvud taget, hos den yngre författargenerationen», den kontrasten hade han fastslagit i sin recension av Sigfrid Siwertz' »En flanör»,

den enda bok som han fann vara av någon betydelse i höstens eljest fadda och intresselösa bokflod. Mot denna loja attityd ställde Böök bilden av den hårda verkligheten i krigets skugga; mot den svarar inte längre »de gamla abstraktionerna». I ett uppmärksammat föredrag för Lunds och Uppsala studenter hösten 1914 hade han uttalat tankar om kriget och kulturen, som utmanade den liberala fredsoptimismen: »De som bullersamt utropa att den militära styrkan inte är detsamma som rätten, tyckas egendomligt nog sällan erinra sig att politisk och diplomatisk makt begår hänsynslöst övervåld i all stillhet, och de tyckas alldeles ha glömt bort att den rättmätiga sak, som skulle ha dukat under i djupaste fred, kan slå sig fram till seger på slagfältet.» Och han ryggade inte tillbaka för tanken att även vi kunde komma med i kriget och vågade hoppas att detta gamla »krigarfolk» då skulle visa sig ha kraft att »fylla krigets plikter med samma rena samvete varmed vi vilja fylla fredens och tjåna vårt land utan att svika kulturens, sanningens och rättvisans makter». Det var sådana satser som klistrade aktivistnamnet på Böök.

Av stor betydelse blev hans resa till franska fronten hösten 1915 och till de tysk-österriskiska fronterna under de följande krigsåren. Artiklarna från dessa resor, sedan samlade i bokform, blev inledningen till ett helt nytt kapitel i Bööks lit-

teråra verksamhet. Han blev, för att använda moderna termer, en »storreporter» och en »flygande korrespondent». Efter krigsslutet fortsatte han på 1920-talet dessa reportage från Europas brandhårdar och oroscentra med avstickare till den borgerliga idyllen i Schweiz och till den nyskapade judiska staten i Palestina. Ur litterär synpunkt är flera av dessa reseskildringar toppunkter i hans produktion; även journalistiskt står de i högklass; en tränad yrkesjournalist kunde avundas Böök hans förmåga att samla stoff och upplysningar, knyta intressanta och värdefulla kontakter, finna vägen till märkliga platser och spåra var någonting å bane. Det var inte bara politik i dessa resebrev. Ingenting undgick honom, allt fångade hans intresse, människor, natur, kultur. »Jag saknar begåvning för den samvetsgranna och ingående naturbeskrivningen» bekände han en gång på senare år. Och kanske var den iakttagelsen riktig. Men han ägde i stället en sällsynt förmåga att fånga stämningar och associationer. Hans litterära och kulturhistoriska minnesskatt var en outtömlig källa att ösa ur och stilen flöt med en smidighet och friskhet som gjorde läsningen till en estetisk njutning.

Det är inte underligt att dessa artiklar och kanske ännu mera de underbara skildringarna av svensk natur och kultur i »Resa i Sverige» (1925) gav Fredrik Böök anseende

som en av pressens största språkonstnärer och en av de mest fängslande reseskildrarna i svensk litteratur. Att i det utländska reportaget fanns åtskilligt politiskt stoff av diskutabelt slag tycks man i allmänhet ej då ha upptäckt; kännedomen om vad som försiggick i Polen, Ungern, på Balkan och i Främre Orienten var inte särskilt utvecklad i Sverige på 1920-talet och de flesta av Bööks läsare gillade nog oreserverat hans hårda ord om fredssluten och dess upphovsmän, hans kritik av Weimarepubliken och hans deltagande ord om det hårt drabbade tyska folket. Att Bööks omdömen om förhållandena på kontinenten ofta påverkats av i propagandasyfte lämnade uppgifter och att han gärna generaliserade på grund av tillfälliga intryck och stämningar, det stod klart först vid en förnyad och kritisk granskning av artiklarna. Som litterära reportage var dessa storartade, som källor för politisk upplysning mycket tvivelaktiga.

1920-talet betecknade höjdpunkten av Fredrik Bööks journalistiska bana, även om den inte förde honom till posten som Svenska Dagbladets huvudredaktör, vilket ett slag hade förespeglats honom; han insåg själv att han saknade åtskilliga praktiska kvalifikationer som krävas av en tidningschef. Han var en skrivande tidningsman, ingen administratör. Rangen som tidningens främste medarbetare kunde dock ingen göra honom stridig och

han arbetade under dessa år i en atmosfär av harmoni och framgång, som kom även hans vetenskapliga gärning tillgodo. Varje vecka skrev han en streckare i Svenska Dagbladet; många av dessa handlade om tyska, engelska och franska krigsböcker och om de nya strömningar som under efterkrigstiden bröt fram i europeiskt kulturliv. Här kunde Böök — som på ett utomordentligt sätt sekunderades av Anders Österling när det gällde romansk och anglosaxisk litteratur — känna sig som Levertings sanne efterföljare, samtidigt som han fick förfäktat sina subjektiva uppfattningar om storpolitiken och om folkstyrets vanskligheter. Under dessa år började han också sitt skönlitterära författarskap, även detta först i artikelform.

Övergången till 1930-talet betydde en ny fas i Bööks utveckling. I hans författarverksamhet märktes i början inte så mycket härav. Hans streckare var lika omväxlande, lika friskt skrivna som förr, resereportagen fortsatte; ljus och mörker skiftade i de impressionistiska bilderna från Europa, den svenska sommarens stämningar fångades i varma ord och mjuka färger i skildringar från Hallandsåsen och Skånekusten. Först efteråt har Fredrik Böök — i den självbiografiska »Rannsakan» (1952) yppat att denna tid för honom betydde en omprövning och en bitter lärdom. Hittills hade hans illusionslösa syn på människonaturen och

vad den närmaste framtiden kunde bära i sitt sköte förenats med en viss optimism, som inte ens erfarenheterna från det krigshärjade och i politisk sårfeber levande Europa kunnat helt förkväva. I bakgrunden hade han alltid haft Hegels tro på att det förnuftiga förr eller senare skulle präglade samhällslivet och den andliga odlingen. Nu blev det allt svårare att hålla fast vid den harmoniska jämviktsläran. »Det föll ett grått askregn över livets gröna ängar och vände man blicken tillbaka mot det förflutna så hade färgerna slocknat även där, sökte man speja in i framtiden så skymtade man spöken som kom hjärtat att bulsa i ångest.»

Så tecknar Böök i boken »Rannsakan» den sinnesstämning som behärskade honom i mitten av 30-talet. Den som då hjälpte honom till en klarare syn var enligt hans senare vittnesbörd den store schweiziske historikern och filosofen Jacob Burckhardt, vars skrifter Böök först då blivit förtrogen med. Det var en kallare, hårdare verklighet han där mötte, tron på en förändring till det bättre i mänsklighetens utveckling började svikta. Men det var farliga lärdomar han trodde sig kunna hämta från Burckhardt, vars djupa humanism tycks ha gjort ett svagare intryck på honom än filosofens begär att rensa ut falska utopier och oäkta känslor. »Själva den väldiga, allomfattande process, som bestäm-

mer mänsklighetens öden, är således till roten genomdränkt av maktvilja, av den brutala egoismen, av det onda; och det onda kan inte tänkas bort, det är oundvikligt, det är en metafysisk nödvändighet.» (Rannsakan, sid. 62.) Hegels rationella och optimistiska historiefilosofi hade fått en hård törn. Böök såg i stället »det demoniska hos de handlande människorna och det tragiska i världsförloppet». Så tecknade han sjutton år senare den själsliga process, som han genomgick i mitten av 1930-talet. Det verkar inte fullt övertygande men kanske har man ändå i de citerade orden en förklaring till mycket av det som under 1930- och 40-talen gjorde Fredrik Bööks politiska författarskap irriterande och för många direkt motbjudande.

Hans tidvis positiva ställningstagande till nationalsocialismen, hans försök att förstå och förklara vissa sidor av Hitlers våldspolitik — dock aldrig judeförföljelserna — och hans alltmera stegrade förakt för demokratiens frihets- och jämlikhetsideal hade en teoretisk bakgrund, som inte alltid kunde skönjas i de av dagspolitikens händelser och intryck präglade artiklarna. Ett försök att analysera Fredrik Bööks ställning till nationalsocialismen och den världspolitiska utvecklingen före och under andra världskriget kan inte stanna vid den efterrationaliserade förklaring, som han själv givit i sina artiklar och böcker på 1950-talet, men ej

heller i de hårda omdömen som hans motståndare fällt i polemisk hetta.

Det uppseende som de artiklar väckte som han senare sammanfört i boken »Det rika och det fattiga Sverige» (1936) förefaller nu rätt överdrivet. Han utsattes då för anklagelser för marxistiska sympatier. Han har aldrig dolt det starka intryck som Marx gjorde på honom när han på 1930-talet stiftade bekantskap med dennes läror. Men även här var det fråga om en teoretisk, närmast intellektuell påverkan och den fick intet inflytande på Bööks ställningstagande till kommunismens ideologi. De briljanta skildringar av svenskt liv och arbete som han ger i dessa artiklar kan njutas utan misstanken om att bakom dem skulle ligga någon förstukken propaganda.

I sina artiklar från Tyskland och andra centraleuropeiska länder faller Böök ofta ur rollen som reporter, skildrare av vad han själv sett och upplevat, och uppträder i stället som förkunnare och domare. Många av hans uttalanden är träffande, utvecklingen efter 1945 har också i mångt och mycket givit honom rätt. Men ofta är hans omdömen illa grundade, hans slutsatser förhastade. Han var ingalunda blind för nazismens ondska och faror; vid flera tillfällen uttalade han sig ytterst skarpt om Hitler och hans verk. Tyska beskickningen i Stockholm var då mycket bekymrad och vid ett tillfälle över-

vågde man i Berlin repressalier mot den besvärslige kritikern. Men intrycken växlade och Bööks inställning till nazismen med dem. Det är också karakteristiskt för honom att han inte gärna släppte den uppfattning han en gång tillägnat sig eller definitivt ändrade sina domslut. Här står man i själva verket inför ett av de väsentligaste dragen i Fredrik Bööks karaktär: han var ingen opportunist, vände inte kappan efter vinden och fruktade ej att utmana den allmänna meningen. Vad man än må tycka om hans åsikter och det sätt på vilket han förfäktade dem, så bör dock aldrig nekas honom erkännandet att han ägde *courage de son opinion*.

Men vad blev det då av opinionsbildaren Fredrik Böök, av hans föresats att skapa en ny anda i den svenska litteraturen och att rycka upp folket till medvetande om sina uppgifter och skyldigheter som levande nation? När han på ålderns dagar blickade tillbaka måste han säga sig att »förvillselsernas segerlopp» icke ställt att hindra och att händelsernas ångvält gått hårdare fram över hans marker än vad han någonsin kunnat ana. Han tröstar sig med att han genomskådat »lättfärdighetens bländverk» och demokratiens falska löften, och han söker stöd för sina meningars riktighet hos den engelske historikern Herbert Butterfield och den amerikanske diplomaten George F. Kennan; hans tolkning av bådass utta-

landen är på flera punkter diskutabel. Men det kan inte bli något mera än ett självförsvar. Kvar står att Fredrik Böök, en av de mest lysande *men of letters* som vi haft i vårt land, en intellektuell kraft av väldiga mått, visserligen har skapat bestående värden genom sin vetenskapliga produktion och att han under en följd av år var en av vårt lands mest lästa och uppskattade publicister, men att han icke nådde det inflytande på svenskt

kulturliv i ordets vidaste mening som han drömt om. Detta är icke detsamma som att konstatera ett misslyckande, det fastslår blott en begränsning hos honom, som kanske skulle kunna kort och gott formuleras så, att han var alltför ego-centrisk, allt för snabb att ta ståndpunkt och alltför vittsvävande i sina ambitioner för att kunna utöva ett verkligt och varaktigt inflytande på sin samtid.